

Мария Гарева

Ясновидството на
държавническия поглед

Признавам: не мога да пиша безпристрастно за Вера Мутафчиева, нито за която и да е нейна книга. И всеки опит за индиферентен, рационално-студен, дистанцирано-ерудитски тон би изглеждал неискрен, а най-малко автор като нея го заслужава. Затова, драги читателю, бъди благосклонен към моята пристрастност (аз пък ще се постарая да не прекалявам) и повярвай – тя е продиктувана единствено от убеждението ми, че държиш в ръцете си произведение на една от най-значимите творчески личности на нашето време.

Пишещите за Вера Мутафчиева най-често изтъкват необикновения ѝ ум. С пълно основание! Читателят на нейните творби (или събеседникът ѝ) с удоволствие открива дълбочината на мисълта, силата на интелектуалното прозрение, непоклатимата логика, синтезираните до афористичност мъдри житейски открития, мълниевидната асоциативност, остроумната „захапка“. Тези качества осигуряват енергия за едната „половина“ от същността на Мутафчиева – ученият. (Да не забравяме, че тя защитава кандидатска дисертация на тема „Феодалната рента в Османската империя XV–XVI век“ (1958 г.) и докторска – „Кърджалийско време“ (1977), че дълги години е старши научен сътрудник в Института по балканистика, а сега е професор в Института за литература при БАН, с една дума – че е най-високообразованият съвременен български писател.)

Другата „половина“ на Мутафчиева е белетристът с водещ елемент таланта – волно (не своеволно, защото е оплодено от дълбоко познание) въображение, невероятна творческа памет, способност да се превъплъщава, умно овладяна емоционалност, оригинален индивидуалитет в словесния рисунък, романтичен дар. И още нещо – неизтощима трудоспособност.

Шири се приказка, че на твореца са нужни един процент талант и деветдесет и девет процента труд. Улавям дидактичната струя и разбирам ползата от нея в някои случаи и все пак ще кажа, че там, където се срещаме с истински достижения на духа, а не с техните ерзаци, налице са по сто процента и от двете. Как в противен случай Мутафчиева би могла да стои вече толкова години в челото на двайсетината учени-османисти в света и в същото време да напише епопеите „Летопис на смутното време“ и „Последните Шишмановци“, философско-морализаторския роман „Случаят Джем“, дилогията предупреждение „Алкивиад Велики“ и „Алкивиад Малки“, художествено-биографичните изследвания „Книга за Софроний“ и „Образ невъзможен“, съкровенията изповеди „Бомбите“ и „Белия свят“ и още дузина книги, които я нареждат сред

най-популярните ни писатели.

В произведенията ѝ с исторически сюжети най-голяма стойност има съвременният (не осъвремененият!) зрителен ъгъл, през който авторката поглежда на древните събития, образи, взаимоотношения, страсти, идеали. Чрез него тя внася актуалната си оценка за миналото и така подпомага духовното самопознаване, себеутвърждаването и моралното възпитание на днешния човек.

Мутафчиева владее до виртуозност закономерностите на историческия ход и фактологията, съобразява се с тях, следва ги, движи се според изискванията им, но не им остава изцяло подчинена. Тя извисява повествованието над техните владения, извежда го до допустимото, до вероятното. В произведенията си борави с еднаква охота и с документа, и с онова, което е непредвидено, но е възможно. Белетристиката не се бои откровено да заяви: „в световната игра е спечелила законно място и случайността“, поради което отрежда определена роля на фантазното, даже на трансцендентното в реалистичната творба, каквато е „Предречено от Пагане“. Тук пророчеството, без да бъде център на книгата, е станало изходна точка, мотор, който е задвижил разказвателната струя. Изведено и в заглавието, то придава елемент на предопределеност, на съдбовност, на свръхестествена, божествена намеса (което не противоречи, а е в пълна хармония с езическото суеверие на варварите) в избора на място за основаване на новата българска държава в иначе рационално отстояваното решение на хан Аспарух, узаконено както от непоколебимата му власт, така и от хилядите жертви на народа.

В художествената литература „предсказанията“ имат своите класически образци: като се тръгне още от трагическия образ на Касандра, възпят от Есхил, Еврипид, Шилер, Леся Украинка, мине се през прословутото кабалистично гадателство в „Под игото“ – „Турция ке падне... 1876 г.“, – прибавило още няколко градуса към „пиянството на един народ“, и се стигне до пародийно-митологичното врачуване на Вида от „Кръстопът на облаци“ от Георги Алексиев или до абсурдните небивалици на Уди Алън в „Ако зъболекарите бяха импресионисти“ и екстра-сенсалните злокобни пророчества на Джони Смит от нашумелия преди време роман „Мъртва зона“ от американския „апологет на езотеризма“ Стивън Кинг.

Предричанията на Пагане са изцяло в руслото на литературната традиция – появяват се в момента на най-голяма необходимост от тях, когато Велика България е заплашена от враговете си и има опасност да загине, когато духовната бъркотия е взела надмощие над спокойствието

и уравновесеността, когато несигурността е по-могъща от хипнотична сила, когато неизвестността трябва да открие своя доверен, почитан от всички заради съвършенството си прорицател. И го открива – Пагане. Макар и периферна за структурата на романа, без съществено значение за хода на действието и разгръщането на образите, Пагане от жертва на суеверието и на астралната обреченост се превръща в разгръната метафора, примиряваща антиномията действителност – идеал. Неин посланик на земята е Аспарух. В началото на неговия път като владетел действителността отстои на космическа отдалеченост от идеала. Тогава той е ханът на българите, а първожрецът е Онегавон. Щом действителността поема своята вярна посока към идеала и обещава максимално да го приближи, Аспарух решава, че няма друг изход, освен да отстрани най-голямото препятствие за осъществяването на идеала и заявява: „От днес нататък (...)

с Тангра ще разговарям само аз!“ Тоест отново по стара българска традиция в едно се сливат държавникът и първожрецът, земната власт с посредника на божествената сила, сиреч действителността с идеала.

Образът на Аспарух (както впрочем и целият роман) е изграден чрез „свидетелствата“ (обикнат похват на авторката) на най-близкия до него човек – заложенника довереник Велизарий, който неотклонно следва движението на всяка негова стъпка и мисъл. Изобщо движението в книгата играе много съществена роля. Лайтмотивът „яздохме и яздехме“ поема функцията на структурообразуващ елемент, изразяващ пътуването и придвижването в тяхното пространствено значение (от Панагория до Мизия), а също и в духовен смисъл (от търсещо спасение конно племе – през народ в движение – до уседнала държава). И при двете форми на движение жертвите са много: отчаяние, загуба на надежди, болки, смърти, физически и душевни страдания. Придвижването напред ражда новото, а то като всяко начало е съпроводено от нечовешки мъки (в този смисъл разсъжденията на хана за раждането са умела алюзия за създаването на новата държава). В борбата за оцеляване, в търсенето на „земя завинаги“ Аспарух залага всичко и най-вече себе си. Затова и целият му живот до решителната битка представлява грижи, горчилки, загуби – Пагане, Ирнике, двете му първи деца и накрая най-предания приятел Велизарий. Постепенно жизнерадостният, възторжено-откритият за радостта и мъката четвърти син на Кубрат, непощаден от тежкия жребий на властника, по време на дългия път през годините и през чуждите земи, съпроводен от неизменния вик „махайте се“, се съхранят народността си и да създадат своя независима държава. Кулминацията в това

превъплъщение настъпва, когато изпитва отчаян срам (пред гледката на извършваните жестокости от неговите еднородци), че се е родил ромей.

Още в „Случаят Джем“ художническият интерес на Вера Мутафчиева е привлечен от проблема за изгнаника, за човека без родина. Докато там героят сам се обрича на непосилна, смазваща самота, в „Предречено от Пагане“ Велизарий я приема по принуда, тъй като неволно се озовава в ролята на разменна монета в дипломатическия театър между Византия и Кубратова България. След време той има редкия шанс сам да направи своя избор (избор като житейски ход, но и като морално-нравствена позиция) и доброволно остава сред българите. Но човешката природа е такава – подозрителна, скептична, – че даже и за най-близките си той остава чужденец, когото не могат да приемат безрезервно. Възклицанието на Ие „Горкичкият!... Ни свой, ни чужд... Ничий...“ добива особена многозначност. С проникновение и сдържан психологизъм Мутафчиева изследва различните варианти на опозицията „свой – чужд“. Тя намира убедително отражение в речта на Велизарий, в неговото непрестанно смесване и разместване на понятията „наши–техни“, „ние–те“, отнасящи се както за българите, така и за ромеите. Дори възклицанията към бога в тежки, заредени с надежда и напрежение часове, са отправени ту към Христос, ту към Тангра. Това неконтролируемо раздвоение показва едновременно искрената привързаност на Велизарий към българите, част от което се чувствава, и в същото време трагедията на човека, лишен от отечество, разколебан в религията си. През всичките тези години на принудително и доброволно изгнаничество той бавно и сигурно се е отдалечавал от ромеите и се е приближавал към българите, но не е успял да приближи тях до себе си – и в това е неговата драма.

При изграждането на образа на Велизарий Вера Мутафчиева използва познати прийоми, дали богати плодове в нашата литература от различни периоди. Хроникьорът печели доверието на читателя, като представя и ситуации, които го рисуват в не особено привлекателни краски: когато се налага да се отплати за своя пощаден живот и трябва да поеме отговорността за убийството на първожреца, за да оневини Аспарух, той свидетелства за собствената си мекушавост, за самоуниженията си (спомни си, драги читателю, подобните саморазкрития на Софроний в неговото „Житие“) или на два пъти признава безсилието си да предаде с думи величието на картината по време на битката с византийците и изживяването при раздялата с хана (тук пък се сещаме за сходството в маниера с Алековото възклицание при описанието на Ниагарския водопад).

Ако Аспарух има самосъзнанието за творец на историята, превръща в затворен в самотата си, непреклонен владетел, поел със сигурна ръка юздите на своя народ. Негово твърдо убеждение е, че държавното устройство превъзхожда „всички недържави“, че „народ без държава е обречен да изчезне“. Тази прозорливост пробужда цялата му физическа и духовна енергия и създава държавника, преди българите да са се сдобили със собствена държава. Ясновидството на държавническият поглед на Аспарух му помага не само да познае земята, предречена от Пагане, но и да я завоюва, защото вярва, че най-добрата поличба е постигнатата с чест и сила победа.

Вера Мутафчиева притежава таланта да си служи с „могъщата и очарователна простота на варварското слово“. Това ѝ дава възможност да извае монолитния образ на човека и хана, овладял „най-трудното изкуство – мисленето“. Нещо повече, той съчетава това изкуство с умното действие. Аспарух съумява да осъществи замисъла си за могъща и единна държава, разположена сред красива природа, и е изпълнен със съзнанието, че времето е преломно и той именно е личността, призвана да твори историята. Но „историята не е самото минало – с основание твърди Константин Погонат, – а онова, което знаем за миналото“. И по-нататък: „Забрава ще покрие българските победи – варваринът умее да върши история, но не умее да я пише. Тогава? Тя все едно, че не е била. Прав ли съм?“ Прав е василевсът. Затова Мутафчиева въвежда в повествованието си Велизарий – сюжетната рамка на романа, – който поема функцията на историческата памет за трудното, но велико начало на Аспаруховата държава. Този роден патриций остава верен на себе си и описва всичко както диктува съвестта му, пренебрегвайки императорското желание-нареждане да предаде събитията така, както би трябвало да изглеждат, видени от трона на василевса. Има дълбока ирония във факта, че писателката отрежда истината за българите (за техния бит, нрави, обичаи, подвизи, теглила и пр.) да бъде разкрита не от друг, а от техния враг – потомствения константинополски велможа. Към тази истина Велизарий пътува толкова дълго, колкото е и преселението българско. Докато траят битките за оцеляване и народът мъчително скъсва със старите огнища и с почти ирационален страх преминава през неизвестността, за да открие своето постоянно убежище, Велизарий също преживява болезнена раздяла с наслоените от предците му предразсъдъци, раздяла с презрението към варварите. Животът му сред българите представлява сблъсък – сравнение между две политики, между две култури. Постепенно познанието за тях, вместо да засили

надменността и омразата, го превръща от враг в приятел, който се възхищава от варварската мъдрост, прямота и искреност в отношенията, от разбиранията за чест и достойнство, от природосъобразния живот, от всеотдайната борба да Велизарий е изцяло обзет от отговорност пред поколенията като летописец на същата тази история. Той само привидно пише за василевса, а в действителност мисли единствено за бъдещия си читател, като не пропуска възможността да се обърне към него, за да му обясни, че не всичко може да се побере в една книга (а какво остава за един послеслов?), спира се да пофилософства за същността на битието, за смисъла на човешкия живот, за световните въпроси. Накрая (от глава 25 на Втора част нататък) започва да разказва даже и онова, което не е видял, а му е преразказано, вмъквайки нов ракурс, фокусиращ другата страна – на Константин Погонат и неговата войска. Въвеждайки втори зрителен ъгъл откъм византийския стан, осветяващ неприятни за ромеите подробности, Велизарий доказва, че не за императора е предназначен неговият труд, а за потомците, които ще имат нужда от истината. Особено показателен в този смисъл е финалът: „Както и да умра, аз все пак живях, хора! Сбогом завинаги... До утре!“ Последните думи манифестират вярата на Велизарий в безсмъртието на писаното слово – то остава и за утрешните хора, и векови .

В едно интервю Вера Мутафчиева казва: „Чувам хода на времето.“ Вярвам ѝ. Защото се е гмурнала дълбоко в историческите пространства и познава великолепно събитията преди и след описваната епоха, защото разполага сюжетите и героите си в контекста на цялостния исторически процес, защото го съизмерва с всички отминали периоди на човешката цивилизация и с днешния ни ден. За това тя има сетива, улавя хода на времето и ориентира по него себе си и своите произведения.

КРАЙ

© 1989 Мария Гарева

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/10177>]